

ДО ПОБЕДЕ

МЕЂУНАРОДНА И ЈУГОСЛОВЕНСКА ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА
СИТУАЦИЈА У 1944. ГОДИНИ

Крајем децембра 1943. и у јануару 1944. године Црвена армија је на северном делу совјетско-немачког ратишта разбила двогодишњу фашистичку блокаду Лењинграда и продрла до Чудског језера. Истовремено, на централном делу ратишта развила је офанзивна дејства из ширег рејона Кијева и Мозора и избила на прилазе Рувна и Винице.

На италијанском ратишту англоамеричке снаге су напредовале на бази својих офанзивних операција од новембра 1943. до јануара 1944. године, али су заустављене пред немачком одбрамбеном линијом званом „Густав линија“, са тежиштем у рејону Каоино. Помоћне англоамеричке снаге су се искрцале код Анција, али су и ту, на мостобрану, блокиране.

Све већи резултати оружане борбе НОВ и ПОЈ на југословенском ратишту, пресудне одлуке Другог заедања АВНОЈ-а и савезничке одлуке у Техерану битније су мењале позицију НОП-а и на међународном плану. У фебруару 1944. почела је дипломатска преписка Тито—Черчшг. Убрзо је британска влада јавно објавила одлуку о одрицању подршке Дражи Михаиловићу због сарадње са фашистичким агресорима и окупаторима и објавила признавање и подршку Титовим партизанима, јединим борцима против завојевача у Југославији.

У зиму 1943/1944. године фашистички окупатори су предузели стратегијску офанзивну операцију, познату као шеста непријатељска офанзива. Она се од претходних разликовала по томе што је трајала знатно дуже, што је организована на већем делу југословенског ратишта (источна Босна, Херцеговина, Кордун и Банија, средња и западна Босна, северна Далмација, Лика, Горски котар и Хрватско приморје) и што је имала офанзивних оперативних подухвата. Наравно, и она је доживела неуспех. Јединице НОВ и ПОЈ с пролећа 1944. године везивале су за себе 23 немачке, бугарске и мађарске дивизије и разноврсне оружане формације домаћих издајника у укупној јачини од око 600.000 људи.

Двадесетпетог маја 1944. почела је седма непријатељска офанзива, у којој је, у оквиру ширег офанзивног стратегијског захвата на територији Босанеке крајине, централну тачку представљала употреба ваздушно-десантног батаљона (999 људи) у циљу уништења Јосипа Броза Тита, Централног комитета КПЈ, Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Националног комитета ослобођења Југославије, Председништва АВНОЈ-а, других централних органа НОП-а и савезничких мисија. Резултат је познат: Хитлер и командант 2. немачке армије у Југославији доживели су горко разочарење. Јер, не само да није успела операција у целини, већ је и њихова главна нада — ваздушни десант — потпуно уништена, а одмах затим Јосип Броз Тито са највишим органима НОП-а нашао се на ослобођеном Вису, одакле је продужио руковођење ослободилачким ратом и револуцијом у Југославији.

Наравно, седма непријатељска офанзива против НОВ и ПОЈ продужена је широм југословенског ратишта у виду читавог циклуса офанзивних операција, међу којима је последња била топличко-јабланичка у јулу 1944. године.

У току своје кампање, Црвена армија је јуна 1944. године избила на линију: река Нарва—Чудско језеро—Велинице Луки—Витебек—Могилев—Лавов—Јаши—Кишњев—Одеса. Крајем јуна отпочео је нови талас офанзиве Црвене армије, која је ускоро избила на територију Румуније и Бугарске.

Шеснаестог јуна 1944. године потписан је споразум Тито—Шубашић, који, додуше, признаје одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, али и формално још оставља отворено какво ће бити друштвено уређење у ослобођеној Југославији, мада је оно, већ тада, суштински било решено у ватри ослободилачког рата и револуције на новој федеративној, народно-демократској и социјалистичкој платформи.

Деветог септембра 1944. године капитулирала је профашистичка Бугарска цара Бориса и њена војска. Образована је нова бугарска влада — влада Отачественог фронта, на челу са великаном међународног радничког и комунистичког покрета Георги Димитровом. Ова влада је одмах објавила рат нацистичкој Немачкој...

Маршал Тито је 21. септембра 1944. отишао у Москву и потписао одговарајући споразум са владом СССР-а и Врховном командом Црвене армије о даљој сарадњи у извођењу операција против непријатеља.

Западни савезници су 6. јуна отворили други фронт, отпочели офанзиву против Хитлерове освајачке армије и до краја јуна образовали мостобран од полуострва Копантена до реке Орне у Нормандији.

Крајем 1944. године јединице НОВЈ имале су око 500.000 бораца, сврстаних у 17 корпуса са 51 дивизијом, две ваздухопловне дивизије, морнарицу и речну флотилу, око 100 партизанских одреда и низ територијалних оружаних јединица, команди места и подручја, десетина, водова, чета...

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У СРБИЈИ

На тлу Србије дошло је до даљег размаха оружане борбе и политичког омасовљавања снага НОП-а.

У Шумадији је формирана Привремена шумадијска бригада, која је, услед притиска надмоћнијег непријатеља, била принуђена да настави дејства као партизански одреди.

Почетком 1944. године на југу Србије дејствовале су четири јужноморавске НОУ бригаде. Већ у мају и јуну на тој територији формирано је пет дивизија (21, 22, 23, 24. и 25), а у периоду од септембра до краја октобра и 13. и 14. српски НОУ корпус НОВЈ.

Овај последњи (25. дивизија) успоставио је 13. септембра 1944. и непосредни борбени контакт са претходничким пуком Црвене армије (109. пук 113. совјетске дивизије 75. корпуса 57. армије 3. украјинског фронта) у рејону села Мироч, на планини Мироч.

У Војводини, на Косову и у Санцаку, као и на тлу уже Србије, настао је снажни полет ослободилачке и оружане борбе...

Ето, у таквим општим околностима текао је, у 1944. години, процес стварања новог Чачанског партизанског одреда „Др Драгиша Мишовић“ након уласка претходног борачког састава, концем 1943. године, у Прву шумадијску бригаду.

ДЕЈСТВА ПАРТИЗАНСКЕ УДАРНЕ ГРУПЕ

У извештају који је 7. децембра 1943. године Милош Минић упутио Покрајинском комитету КПЈ за Србију и у коме се говори о одласку Чачанског одреда у саставу Прве шумадијске бригаде у Санцак, истиче се, поред осталог:

„Наш Одред укључен у састав бригаде. Нама је остала само једна четворка са једним аутоматским оружјем...”

Остали су: Раде Ђурђевић, Гвозден Трипковић, Милорад Милић Брановац и Витомир Јовановић. У децембру 1943. и у јануару 1944. године у ово језгро будућег одреда ступили су: Милинко Јовановић Пида, Радош Пауновић и Миломир Николић из Велеречи.

Одлуком Окружног комитета КПЈ за Чачак формирана је мала чета, чији је командир био Драган Ђубовић, земљорадник и члан КПЈ из Виљуше, политички комесар Радомир Раде Ђурђевић, земљорадник и члан КПЈ из Горњих Бранетића, а заменик комесара и партијски руководиоца Милисав Ђурић Павле, члан КПЈ из Невада. После петнаестак дана Ђубовић је повучен на партијски рад. За командира је постављен Раде Ђурђевић, а за политичког комесара Милисав Ђурић Павле. У чету је ступио нови борац — Миодраг Тодосијевић Мандо.

Истовремено, борбене задатке извршавала је и група партијских радника окупљена око Окружног комитета КПЈ.

Сукоби са четницима нису престајали. Курир Окружног комитета КПЈ Милета Сретеновић Шоро је једном приликом у Дружетићима „налетео“ на штаб Драже Михаиловића. Игром случаја успео је да убије стражара испред куће у којој је спавао Михаиловић, а затим је умакао из села препуног четника. Група партијско-политичких радника (Радиша Недељковић, Вељко Бркић, Милан Гледић, Веселин Вуковић, Аца Симић и Млађенко Марковић) отишла је у село Душковце, где је требало да код председника општине заплени радио-апарат и писаћу машину за организовање технике Среског комитета. КПЈ за срез пожешки. Преко једног мештанина дознали су да се у Душковцима, у касћани, налазе три четника. Партизанска група кретала се кроз село „у два ешалона“ — ттш по три. На једном завоју сукобила се са тролицом четника Жичке бригаде и побила их.

Код четника су овакви окршаји изазивали страх. Ово се видело и онда када су се Костадин Лукић и Милета Сретеновић Шоро сукобили са једном групом четника у Лозњу. После отварања ватре од стране партизана, четници су побегли, а партизани запленили пушку, писаћу машину и радио-апарат...

Оваквих акција било је више. Тако је, рецимо, било и у Велеречи када се група партијских радника изненада састала са једним

батаљоном тзв. Привремене шумадијске партизанске бригаде, који се био сместио у суседном Мајдану. На њих су напали четници, који су претрпели губитке. После овога, четници су припремили одмазду у Велеречи. Похватили су више људи и почели мучење, али нису дознали где су партизани. Када су Даници Мијаиловић запретили да ће јој обесити двоје деце због тога што не одаје партизане, казала је: — Вешајте, али ја ништа не знам!

О дејствима још увек малене партизанске чете Милисав Ђурић Павле је писао:

„Током јануара чета је водила борбу са четничким батаљоном у Јбутовници. Затим је, једног дана, по дубоком снегу, водила борбу са четничким батаљоном из Врчана, јединицом четника из Ручића и четничким батаљоном из Љутовнице. Борба је трајала више од шест часова. Чета се, под борбом, кретала од Доњих Бранетића, преко Врчана, Калиманића, Љутовнице и Давидовице до Мутња. Када је пошла да запали Железничку станицу у Доњим Бањанима, чета се сударила и водила ноћну борбу са бројним четничким јединицама које су се ту налазиле разилазећи се са четничког конгреса одржаног у селу Ба. Чета је ноћу упала у варошицу Рудник, ухватила 5—6 сељака који су као четничка стража дежурали у пошти и демолирала пошту. Пошто је притисак свих врста непријатеља, а посебно четника, на ову групу партизана — чету био велики и пријављивање кретања партизана од стране четничких присталица учестало, чета је извршила ликвидацију неколико четничких присталица који су пријављивали наше кретање. При сваком извршењу казне остављана је детаљно образложена пресуда, што је имало великог политичког одјека. Ликвидиран је и четнички командант села Велеречи...”²⁷

Око 10. фебруара у чети су извршене одређене кадровске промене. Милисав Ђурић Павле је повучен на политички рад — као члан Среског комитета КПЈ за срез таковски, а за политичког комесара дошао је Душан Радојичић, ђак и члан КПЈ из Љутовнице. Неколико дана касније у чету је ступио Петар Дошен — Пера Босанац, а у њој је био и Здравко Јаковљевић Буцко из Вапе.

ХЕРОЈСКА КОМУНИСТИЧКА ТРОЈКА

У трнавском срезу деловала је повећа група партијских активиста.

Две групе су 20. јануара 1944. године кренуле да се пребаце из трнавског у таковски срез. У првој су били: Владимир Јањић, Данило Митровић Аврам и Радоје Радојевић, а у другој: Радован Јовановић, Милица Вучетић Трепуша и Мирољуб Нешковић Жацо.

Одлука о пребацивању у таковски срез донесена је у сагласности са Радованом Јовановићем, који је из Окружног комитета КПЈ дошао да се упозна са ситуацијом у трнавском срезу, која је, иначе, била изузетно тешка.

Прва група је у Прислоници сусрела четнике, али је прошла. Свратила је у кућу Раденка Васовића, где је требало да предани. Међутим, схватила је да ће четници можда настојати да провере с ким су се сусрели, па је продужила ка планини Вујан. Домаћину је речено да о овоме обавести Радована Јовановића када овде стигне. На Вујну

је прва група чекала другу. Милица Вучетић, Радован Јовановић и Мирољуб Нешковић Жацо су, и поред упозорења, ипак остали да предане у Прислоници. Четници су, међутим, почели претрес села. Питали су да ли је ко видео групу наоружаних, а непознатих људи. Прошли су поред куће у којој су били Трепуша, Јовановић и Нешковић. Ово троје, плашећи се да се четници не врате, ипак су напустили склониште. Пошли су, по дубоком снегу, између Прислонице и Тречке према Јабланици. Четници су их приметили и кренули за њима. Почела је пуцњава, у којој је Милица Вучетић Трепуша рањена. Покушао је да јој помогне Мирољуб Нешковић Жацо, али је погинуо. Иако опкољен, Радован Јовановић је отворио ватру на четнике, искористио њихову забуну и извукао се. Да не би пала четницима у руке, Милица Вучетић Трепуша је извршила самоубиство. Задивљен њеним херојским држањем, један четнички командант је пришао и војнички поздравео мртву Милицу Вучетић . . .

Нешто касније, 5. фебруара, приликом сукоба с четницима у Јбутовници, погинуо је и Радован Јовановић, члан Окружног комитета КПЈ за Чачак.

Милица Вучетић Трепуша и Радован Јовановић проглашени су за народне хероје Југославије. Својим јуначким држањем показали су како се треба борити за слободу.

БОРБА У ГРАБОВИЦИ

У то време Чачански партизански одред сачињавала је уствари малена Таковска партизанска чета. Она је првих дана марта разбила четничке јединице у Доњим Бранетићима и Сврачковцима. Заданила је 9. марта у кући браће Милуна и Миодрага Илића у Грабовици. Нажалост, домаћини су били издајници, па су о боравку партизана обавестили непријатеља.

Око 120 немачких војника и 60 припадника СДС стигло је из Горњег Милановца и опколило кућу у којој се налазило 12 партизанских бораца. Развила се, потом, неравноправна борба, у којој су пробијајући се из обруча, погинули: командир чете Раде Ђурђевић, земљорадник и члан КПЈ из Горњих Бранетића, члан ОК КПЈ Миодраг Радовановић Корчагин, абацијски радник из Бершића, заменик командира чете Милорад Илић — Мићо Брановац, земљорадник из Велеречи, члан КПЈ из Грабовице Месног комитета КПЈ Чланица Данило Митровић рам обућарски радник из Чачка, и Петар Дошен — Пера Јбосанац. Рањени су: Гвозден Триповић, радник из Атенице, и Милинко Јовановић Пиди, земљорадник из Велеречи. Њих су другови изнели из борбе. Успели су да заварају траг непријатељу. Тада се догодило нешто што је улило снагу преживелим:

„Хладна пролећна киша пробија до костију.

На пропланку су. Уморни и утучени због палих другова. Док здрави воде рањенике, један сељак пролази поред њих. Он ћутке скида капу са своје главе и ставља је на главу рањеног Гвоздена Триповића.

Топло је под капом непознатог пролазника. И рана мање пече. Име тог сељака нико није сазнао. Отишао је непознат. Остао је непознат. А можда би га требало звати просто НАРОД. Јер, иза ових бораца стајало

је само једно велико име: НАРОД. Изузетно у својој величини и снази. То је био онај други део Одрета, који непријатељ никада није могао да победи".³²⁸

Штаб Чачанског одреда издао је 12. марта проглае народу чачанског краја поводом погибије бораца у Грабовици. Жигосани су издајници, а народ позван да се окупља око КПЈ и партизанских бораца. У прогласу је, поред осталог, истакнуто:

„Као и наши другови пали у Остри 5 марта 1943 и ови јунаци, и ако су се нашли у безизлазној ситуацији, ни једног тренутка нису помислили да се предаду смртним непријатељима нашег народа. „Радије умиремо за слободу свог народа, него да се срамно предамо немачким разбојницима и издајницима нашег народа" — то бејаше последња мисао и ових бесмртних јунака."²³⁹

У борцима су остале да живе поруке појединих бораца, изговорене у току саме борбе.

Последње наређење командира Ђурђевића било је:

— Другови, отварајте ватру!

Неустрашиви митраљезац Мићо Брановац, тешко рањен, узвикнуо је:

— Гвоздене, држи митраљез! Другови, осветите нас!

ОДРЕД ЈЕ НЕУНИШТИВ

Чачански одред, односно Таковска партизанска чета, десеткован је у Грабовици.

Чланови ОК КПЈ и група бораца Чачанског НОП одреда на терену Такова у пролеће 1944. године

Окружни комитет КПЈ наставио је деловање. Он је 25. марта протласом позвао раднике и сељаке чачанског и ужичког краја да се дижу на оружје, да воде борбу против окупатора и домаћих издајника. У прогласу се, поред осталог, каже:

„РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ ЧАЧАНСКОГ И УЖИЧКОГ КРАЈА

Дижите се на оружје против немачких окупатора и њихових одвратних слугу Недића, Драже и Љотића. Ступајте одлучно у редове наше, широм света прослављене, Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, да би нас што пре огрејало сунце слободе, да би опет као у јесен 1941. године смели слободно пролазити кроз наше градове и села не гледајући немачке гадове и њихове плаћенике, да би се у пуној слободи прихватили изградње срећног живота, да би што пре створили нову, нардну, слободну, демократску и федеративну Југославију.

Напред у бој, у борбу до слободе..¹³³⁰

Ударна партизанска група у таковском крају поново јача. У њу су из Београда дошли: Војимир Тороман, Миланка Мила Јевтовић (позната београдска илегалка), браћа Жива и Драган Ћосић. Нешто касније и Стеван Бусарчевић, Радмила Недић и Миња Грковић.

Ударна група постаје Таковска партизанска чета. Командир је Стеван Бусарчевић, правник и члан КПЈ из Београда. Чета је носила име Чачанског одреда. У њу је ступио и Тихомир Смиљанић из Славковице.

Тада је извршена извесна реорганизација. Партизанска чета подељена је на две групе. Првом је командовао Душан Радојичић, а другом Славиша Новаковић. Прва је запалила железничке станице у Накучанима и Срчанику, а друга општинске архиве у Доњим Бранетићима и Кривој Реци. Побила је и обавештајце Драже Михаиловића: Војислава Васовића, Момчила Ђурђевића и Ранка Стефановића из Горњих Бранетића. У Доњим Бранетићима је око 80 четника 15. априла опколило на једној штали Славишу Новаковића, Милисаву Ђурића Павла, Милу Јевтовић — Тороман и Тихомира Смиљанића, али су се они кроз борбу пробали из обруча.

Срески комитет КПЈ за срез таковски, заједно са члановима Окружног комитета КПЈ, настојао је да се оствари захтев из прогласа од 25. марта. У Леушићима је одржан састанак ћелије КПЈ (Радиша Продановић, Ранка Биорац, Љубица Пауновић и Сениша Ерић), на коме је договорено како да се појача активност на припремању нових бораца за Таковску партизанску чету. О овоме је, наредних дана, разговарано и на еастанцима Среског комитета КПЈ и у неким партијским ћелијама и упориштима.

Окружни комитет КПЈ се у јуну обратио сељацима прогласом, у коме се, поред осталог, каже:

„Браћо и другови сељаци, вама се у првом реду обраћамо. На десетак дана пред жетву дужност нам је да вас упозоримо да се немачки окупатори и њихове слуге недићевци и четници спремају да опљачкају плодове вашег мучног рада..^{1331*}

Апеловано је да не дозволе непријатељу да им узме пшеницу. Таковска чета поново јача. У њој су били још и Андрија Вуковић, Раденко Грковић, Слободан Ђорђевић, Сима Ковачевић, Рајко

Лакић, Станојка Цина Николић, Миломир Николић, Марица Петровић, Милена Петровић, Радош Пауновић, Саво Пашовић, Милета Радојевић, Миливојка Радојевић, Роса Радојевић, Аца Симић, Драгутин Тхосић, Драган Ћубовић, Млађенко Марковић, Станимир Марковић, Тихомир Смиљанић, Симо Ковачевић, Момчило Смиљанић...

Доста снажан био је политички кадар — чланови Окружног комитета и средњих партијских руководстава, у којима су деловали: Милош Минић, Радисав Недељковић, Вељко Бркић Миша, Миломир Василић Иво, Милан Гледић, Милисав Ђурић Павле, Здравко Јаковљевић, Владимир Јањић, Костадин Лукић, Радоје Радојевић, Милета Сретеновић Шоро ...

У лето 1944. године партијац — илегалцац, предратни члан КПЈ Лазар Филиповић, под тортуром четника, открио је у Велеречи бункер у коме се налазила техника Окружног комитета КПЈ. Четници су, 5. јула, опколили бункер. У борби је погинула Мила Јевтовић — Тороман, а Миломир Василић Иво и Дана Милић су успели да се извуку. Четници су запленили: радио-апарат, писаћу машину, шапирограф, брошуре и летке које је издао Окружни комитет КПЈ. Два дана касније, у Мајдану су четници на штали Миљане Петровић открили склониште Окружног комитета КПЈ, али нису нашли никога од партијских радника. Запленили су: радио-апарат, писаћу машину, једну батерију за радио-апарат, део архиве, нешто брошура и летака. Након овога, Српска државна стража и Специјална полиција су ухапсиле: Миљану Петровић, Станка Продановића, Радишу Продановића, Слободана Недељковића и Синишу Ерића. Миљану Петровић су четници држали у затвору у Такову, Слободана Недељковића и Синишу Ерића су пустили, док су на велеречким косама 18. августа стрелили обојицу Продановића.

Тада су већ биле обједињене обе партизанске групе.

Поново, то је био Чачански партизански одред.

Борци Одрета су једне јулске ноћи напали на четничку радионицу у Горњим Бањанима и запленили, поред осталог, 2.000 кама. У Славковици је разјурена четничка стража, па одржан политички збор.

Затим се догодило оно што је за припаднике Чачанског одрета представљало посебну радост:

„У августу 1944. године први пут смо на радију чули радио-станицу Слободну Југославију ...“³²

Група од 20 бораца напала је на Таково да би ослободила Миљану Петровић. Доста четника је заробљено и разоружано. Међу заробљенима био је и начелник штаба Првог равнорског корпуса Костић, који је стрељан. Миљана Петровић је ослобођена. Заплењена је велика количина оружја, четничка комора и једна лимузина.

Уследиле су нове акције. Заробљен је немачки камион с пушчаном муницијом у Невадама. Заплењена је и одређена количина минабацких мина, које су четници добили од окупатора. Извучен је само део ових мина, јер су борци Чачанског одрета нападнути од жандарма, па су се повукли. У Мајдану су заробљена два жандарма...

ДУБАЧКА ПАРТИЗАНСКА ГРУПА

Крајем фебруара 1944. године Врховни штаб НОВ и ПОЈ образовао је Ударну групу дивизија (Друга пролетерска и Пета крајишка), која је са територије југоисточне Босне и Санцака, после жестоких борби против непријатеља, форсирала Лим и продрла у Србију. Стратегијско-оперативни и политички циљ операције Ударне групе дивизије био је: продрети на подручје Топлице и Јабланице, спојити се са тамошњим снагама НОВ и ПОЈ и тиме створити услове за стратегијски упад и офанзиву на тлу Србије још крупнијих снага НОВ и ПОЈ.

Из састава ове групације, Друга пролетерска и Четврта црногорска пролетерска бригада Друге пролетерске дивизије продрле су дубље у Србију, па су стигле, крајем марта и почетком априла, и у Драгачево. Тих дана трајали су жестоки судари са снагама немачког и бугарског окупатора, четницима, недићевцима и љотићевцима. Разнобојни домаћи издајници, обједињени оперативном командом немачких јединица, чинили су све, заједно са окупаторским снагама, да спрече још дубљи продор снага НОВЈ у Србију и да их одбаце на запад. Али, поражавајући ударац четничким снагама (око 11 бригада) нанеле су Друга и Четврта пролетерска НОУ бригада. О томе сведоче записи бораца ових јединица. Ратник Друге пролетерске Властимир Луковић, поред осталог, записао је:

„Народ је на лицу места видео директну сарадњу четника са немачким окупатором. Немачки камиони су... превозили мртве и рањене четнике из школе у Каони у Краљево и Чачак. Народ Каоне, Роћевића и других села све је то посматрао. Тако је, поред војничке победе, у Каони извојевана и политичка победа, јер је народ увидео ко се бори за ослобођење земље, а ко сарађује са окупатором.“³³⁸

У борбама које су вођене у Каони и широј околини непријатељ је имао 297 погинулих и 98 заробљених. Заплењено је: 10 пушкомизраљаза, један минобацач, око 100 пушака и доста ратне опреме. Друга пролетерска дивизија имала је 10 погинулих и 21 рањеног борца.

Народ Драгачева срдечно је дочекао пролетере и помогао им у границама својих могућности. Активирани су народноослободилачки одбори у Каони и Дубцу, али и партизански борци из 1941. године. О томе сведочи и извештај штаба Друге пролетерске дивизије од 10. априла, у коме се каже:

„Кад би се овде дуже задржали, постојала би могућност за мобилизацију приличног броја људи за наше јединице, као и то да се формира партизански одред на терену. Но, сада нема изгледа да ћемо се овде дуже задржати обзиром на околности...“³³⁴

Непосредни контакт пролетера с Драгачевцима подстакао је првенствено активност Дубачке партизанске групе, у којој су се окупљали припадници НОП-а, на чијем челу је био Драгомир Марковић, члан КПЈ.

Приликом повлачења из Драгачева Друга пролетерска дивизија је мобилисала око 60 људи из Дубца и Милатовића да носе рањени-

ке и помогиу у транспорту опреме. Међу њима била је и неколицина која је са Драгомиром Марковићем од средине 1943. године припремала образовање оружане партизанске групе. За то време четници су терорисали породице ових људи, па су у повратку из Санцака прешли у илегалност, односно ступили у Марковићеву партизанску јединицу: Андрија Тадић, Душан Тадић, Драгојле Тадић, Спасоје Војиновић, Милорад Ћендић, Живорад Ћендић, Радиша Тадић, Средоје Марковић и Радисав Тадић. У шуми Вуковац, где се окупила, група је располагала са само једним пиштољем и две пушке. Због тога је основни задатак у почетку био — обезбедити оружје. Милорад Ћендић је успео да заплени пушкомитраљез у једном четничком штабу. Засретане су мање четничке групе и разоружаване, а испред већих се склањало. Упоредо са мањим оружаном акцијама, Дубачка партизанска група је и политички деловала. На писаћој машини су умножаване пароле и мањи леци, који су остављани на саобраћајницама и прометним местима.

Четници су непрекидно трагали за дубачким партизанима.

Схватајући опасност, Марковићева група је одлучила да се пребаци у Санцак. Планирано је да се крене 21. августа. И управо када је требало да пођу, борци су приметили да су их четници опколили. Настало је, под борбом, пробијање из обруча. Четници су ухватили Милу Котуровић, која се прикључила овој партизанској групи, Радишу Тадића, Средоја Марковића и Спасоја Војиновића. Остали су се извукли. Похватане су четници претукли, па их одвели у затвор у Гучу, изузев Средоја Марковића, који је однесен својој кући. Ухваћени су, потом, Машинка Велисављевић и Живорад Ћендић, спроведени у Гучу и затворени. Страховито су мучени, а четници су на дубачким партизанима вежбали клање. Спасли су се тек у децембру, када је овај крај ослобођен.

Партизанска група Драгомира Марковића и Драгојла Тадића, иако смањена, наставила је деловање. Првих дана септембра 1944. године у Драгачево је стигла Пета српска ударна бригада 21. НОУ дивизије, па су у њене редове укључени истакнути дубачки борци. Задржао се Драгојле Тадић, који је око себе окупио Радисава Тадића, Милорада Ћендића, Драгутина Војиновића, Радишу Бабића и Италијана Кармена Кантисаниа са Калабрије. Изводећи мање оружане акције против четника, Дубачка партизанска група успела је да се одржи све до коначног ослобођења када је ступила у регуларне јединице НОВЈ. Она није била у саставу Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, али су готово сви њени припадници били учесници НОП-а од 1941. године. Неки и борци Чачанског НОП одреда у устаничкој години. Да је успоставила везу са Окружним комитетом КПЈ, да је у Драгачеву постојало партијско руководство, сигурно је да би Дубачка партизанска група била војнички снажнија и успешнија. Но, и поред тога, њено борбено и политичко деловање показује како су се припадници НОП-а и у најтежим условима и без правих веза са партијским и војним руководством знали да организују и воде борбе против непријатеља.

ВОРБЕ ПО ДРАГАЧЕВУ

У току септембра 1944. године остварен је контакт народа чачанског округа и бораца Чачанског одреда са јединицама Оперативне групе дивизија. Борци НОВЈ су тада привремено ослободили Гучу, ликвидирали немачку посаду на Овчару (око 80 људи) и имали жесток окршај са немачком моторизованом колоном у рејону села Паковраћа. Други батаљон Друге крајишке НОУ бригаде овде је у борби убио 50 немачких војника и спалио 15 возила.³³⁵

Првих дана септембра једна мања јединица Шесте личке пролетерске дивизије, са дојом је била и Милева Планојевић, политички радник, родом из Гуче, дошла је у седиште среза драгачевског. С њом је ступио у контакт Милић Бугарчић, секретар Среског поверенства КПЈ за Драгачево 1941. године, који је био у илегалности. Придружио се и Милојко Тирјаковић, политички комесар Драгачевског батаљона 1941. године. Они су из штаба Шесте личке упућени у Горњи Милановац, где су од Окружног комитета КПЈ и Чачанског одреда добили нове дужности.

Средином септембра Четврта санџачка бригада 37. НОУ дивизије ослободила је Ариље, а затим, све до 23. септембра, имала јаче борбе с четницима, који су се повлачили од Чачка. И касније, све до половине октобра, Санџаклије су се тукле с четницима који су се од Чачка, преко Пожеге и Ариља као главним правцем повлачили ка Ивањици, а помоћним — преко Јелице и Гуче, кроз Драгачево.

У све ове јединице ступали су нови борци, не само преживели припадници Чачанског одреда из 1941. године, већ и други.

ПРОТИВ ЧЕТНИЧКОГ ТЕРОРА

У четничком покрету наступало је расуло, али терор није престајао. О томе је Срески комитет КПЈ за срез таковски писао Окружном комитету КПЈ 19. августа 1944. годаше:

„Њихово стање је очајно, морал испод сваке критике, силом мобилисани предузимају све мере да би себе здравствено онеспособили те да би се као богаљи пустили кући...“³³⁰

Овакву слику сви су видели у време „опште мобилизације“⁴¹ коју су четници претходно спровели да би њихове јединице учествовале у борбама против партизана у рејону Копаоника, где су августа 1944. године страховито потучене. Присилно мобилисани сељаци нису желели да се боре, масовно су дезертирали или се предавали. Присилно је био мобилисан и један број бивших партизана, али је већина у првом контакту са јединицама НОВЈ прешла у њихове редове и наставила да се бори за ослобођење земље.

У току овог похода страдао је и злогласни четнички „војвода“ из Драгачева Милутин Јанковић. Ликвидиран је, по налогу Драже Михаиловића, од стране самих четника. Све је учињено по већ утаљеном „рецепту“ Драже Михаиловића. Пошто се Јанковић експонирао као вођа кољаша и паликућа, Михаиловић је на њега свалио

ева четничка недела и наредио да се убије, јер је, наводно, наносио љагу четничком покрету. Међутим, ни овакви срачунати потези четничке Врховне команде више нису имали ефекта, јер је народу поодавно било јасно да су четници отворени сарадници окупатора, издајници. Њихове јединице и кољаше исписале су најцрњу хронику клања и смрти у овом делу Србије.

Ову хронику терора и уништавања родољуба смрћу су употпуњавали четници Предрага Раковића, Звонка Вучковића и осталих четничких команданата и командира.

Четници су у Прањанима 3. августа убили Војимира Торомана из Горње Горевнице. Претходно, заклали су Торомановог оца Александра. Када је Даница Тороман дотерала тело свога сина Војимира да би га сахранила, дошли су Бојан Ристановић, шеф кољачких тројки, и Миленко Арсенијевић, председник равногорског одбора, одузели леш, натоварили на некаква кола и закопали ван гробља. У току ноћи, 4. августа, четници су извели из куће и заклали Војимирову сестру Гроздану, која је била пред порођајем, његову бабу Станку и радника Светислава Матијевића из Вранића. У Ракови, где се налазио један од злогласних четничких затвора, осуђени су и заклани: Љубинка Поповић из Вапе и њени земљаци Танаско Терзић, Светолик Јаковљевић, Саватије Јаковљевић и Радомир Савић, затим Милош Жагрић и Ђуро Алексић из Заблаћа, Владета Влајко Радосављевић и Перуника Петровић из Станчића, Јанаћко Ђурчић и Милош Прелић из Жежевице...

Хапшење и одвођење у логоре вршила је, и даље, полиција.

АКЦИЈЕ ПАРТИЗАНСКИХ БОРАЦА

Окружни комитет КПЈ развијао је све енажнију активност. Његови чланови и активисти среских партијских руководстава одлазили су на партијске састанке, образовали скојевске активе и народноослободилачке одборе по селима таковског, љубићког, па и трнавског среза.

Јачао је и Чачански партизански одред. Акције су изводиле и мање групе припадника НОП-а...

На простору Неваде—Горња Врбава—Доња Врбава борци Чачанског одреда су крајем августа и првих дана септембра водили успешне борбе против четника. У Невадама и Горњој Врбави растурили су четнички мобилизацијски логори.

Петог септембра, уноћ, значајну акцију извела је група омладинаца из Велеречи на раскрсници путева Крагујевац—Рудник пред Горњим Милановцем. Љубивоје Миловановић, Гаврило Ћировић, Саво Јовановић, Радојко Миловановић, Драгољуб Николић и Миливоје Срећковић Спиро (номинално четнички командант Велеречи, иначе сарадник Чачанског НОП одреда) напали су на комору једне четничке шумадијске бригаде која је кренула у правцу Јелове горе. Пратња је разоружана, коњи попуштани, исечени амови и повађене чивије са кола. Селацима — пратиоцима наређено је да се врате кућама. Велику количину муниције и осталог материјала омладинци су одне-

ли и закопали код гробља у Велеречи. Овај материјал је, касније, предат Чачанском одреду и Другој крајишкој бригади.³³⁷

Нешто касније, у ноћи између 12. и 13. септембра, 18 бораца Чачанског одреда извршило је напад на Таково, где је било седиште Првог равнгорског корпуса. Четници су панично одступили у правцу Горњег Милановца. Партизани су запленили доста војног материјала. Ухваћен је један жандармеријски официр, који је сутрадан стрељан у Мајдану...

У ОПЕРАЦИЈАМА ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ ЧАЧАНСКОГ КРАЈА

Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито, да би обједи-нио дејства четири стратегијске групације (Први пролетерски корпус, Дванаести ударни корпус, Оперативна група дивизија, снаге Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију) у циљу што бржег и коначно ослобођења Србије и Београда, наредио је 28. августа генералу Пеку Дапчевићу, команданту Оперативне групе дивизија:

„Предстоји повлачење Бугара из Србије. Може се очекивати остварење везе са Русима на нашим источним границама. Настаје деморализација код четника и недићеваца. Немци ће бити заузети на све стране. Брзо ће се развијати догађаји, што захтева ваш брз рад и маневар трупама. Крварење и губљење времена око неког утврђеног градића није рентабилно. За нас је важно добити позиције на терену, уколико шире — утолико боље. Сада је битно овладати стратегијском гредом Рудник—Суворор—Соколска планина—Цер, из разлога: разбијање основних четничко-недићевских снага, брже надирање ка Шумадији и Београду и добијање сигурних ослонаца за наше трупе, стварање услова за нову мобилизацију, добијање војничког и политичког ефекта. Можда већ од сада треба тражити начин да се неке лаке ударне јединице убаце у шумадијску и београдску оперативну зону, ради развлачења непријатељских снага и стварања мобилизацијских центара. Груписање и задржавање јаких снага на Западној Морави опасно је и нерентабилно. Тај гркљан је важан за непријатеља и он ће га жестоко бранити.

Дакле, на сектору Рудник—Суворор—Повљен, у право време треба избити бар са три дивизије, па се постепено ширити ка истоку и западу, уводећи нове снаге које ће долазити с југа. Преласком к северу порушити пругу и видети реакцију непријатеља. Лекић (Данило Лекић, командант 12. НОУ корпуса НОВЈ — прим. аутора) ће касније стићи и он ће поћи директно на свој сектор. Слажем се са вашим кретањем за гро снага. Остајемо при мишљењу да преко Западне Мораве, источно од Чачка, треба упутити према Руднику покретне и добро вођене бригаде, да би се непријатељ развукао на ширем простору. Наравно, ми вам остављамо одрешене руке да радите према вашој оцени ситуације, у духу ове наше директиве. На југу Балкана налази се још шест немачких дивизија“.³³⁸

У ноћи између 15. и 16. септембра Седамнаеста босанска дивизија прешла је Западну Мораву, претходно разбивши две чете Немаца у Овчарско-кабларској клисури, и избила у рејон Горњег Милановца. У Горњим Бранетићима је Пета крајишка дивизија успоставила контакт са Чачанским одредом, који је имао 50 бораца. У ноћи између 16. и 17. септембра Седамнаеста босанска НОУ дивизија, под командом пуковника Глигорија Глига Мандића, ослободила је Горњи Милановац, разбивши око 700 четника Драже Михаиловића и Не-